

Branko Tošović (Grac)

Na početku želio bih istaći da se ovaj Okrugli sto održava u posebnoj situaciji (izbjeglička kriza je snažno uticala na dolazak niza koleginica i kolega u Grac) pa nisu prisutni svi oni koji su željeli da na njemu uzmu učešća. Stoga se bojim se da danas nećemo imati bogatu diskusiju kao prošle godine. Ali prije nego što predemo na samu raspravu, predložio bih, zbog okolnosti u kojima se ona vodi, način kako da prezentiramo rezultate ovog simpozijuma: mi ćemo diskutantima poslati snimke izlaganja da na osnovu njih pripreme pisane verzije uz neophodne korekcije, poboljšanja i proširivanja, ali da se zadrži suština misli. Postoji, možda, i druga mogućnost: da se napravi rezime na dvije-tri strane.

Pitanje koje je kolega Dukić pokrenuo dosta je složeno i postoje dva načina da se ono riješi. Prvi je da se pripremi novo izdanje ZNAKOVA PORED PUTA sa novom tematizacijom. Drugi je da se djelo priredi kao hipertekst. Što se tiče prvoga puta, jedan takav pokušaj već je učinjen: 1985. godine Radomir Stanišić magistrirao je književnost u Beogradu kod Jovana Deretića na temu MEDITATIVNI FRAGMENT KAO ŽANR ANDRIĆEVE PROZE.¹⁷ i u radu predložio novu tematizaciju ZNAKOVA, složivši fragmente po drugačijem principu. Ta analiza objavljena je dvadeset godina kasnije i posthumno jer je autor tragično preminuo dvije godine poslije odbrane (1987). Knjiga je sastavljena iz dva dijela: u prvom naznačenom kao Predgovor štampan je pomenuta magistarska radnja (s. 6–72), a u drugom je predstavljena nova tematizacija ZNAKOVA (73–436). U uvodnom dijelu daje se kritički osvrt, pogled na ZNAKOVE PORED PUTA objavljene u Andrićevim SABRANIM DELIMA u 17 tomova.¹⁸

ZNAKOVI su pripremljeni uz odobrenje Iva Andrića, ali pod dva uslova: da ne bude hronološki strukturirani i da ne prerastu u knjigu aforizama. Ovo su dva meni poznata uslova, koji su i ispoštovani. Ta verzija, kao i ona koja je

¹⁷ Andrić, Ivo. *Znakovi pored puta*. Predgovor i tematizacija Radomir Raco Stanišić. Podgorica: Fondacija „Radomir Raco Stanišić“, 2005. 442 s.

¹⁸ Andrić, Ivo. ZNAKOVI PORED PUTA. In: Andrić, Ivo. *Sabrana dela*. Knj. 16 (dop. izd.) Urednik Vuk Krnjević. Priredili: Vera Stojić, Petar Džadić, Muharem Pervić, Radovan Vučković. Beograd – Zagreb – Sarajevo – Ljubljana – Skopje – Titograd: Prosveta – Mladost – Svjetlost – Državna založba Slovenije – Mislja – Pobjeda, 1981. 629 s.

nedavno štampana u Zagrebu¹⁹, slijedi daktilografsku obradu: onako kako je tekst otkucavan na pisačkoj mašini tako je i objavljen. Ako se želi ići na izradu nove tematizacije, u stvari nove kompozicije, treba da se formira tim koji će pripremiti novo izdanje, ali koje u suštini neće mnogo pomoći. Jer da se na bilo koji način složi 1.481 fragment u jednu cjelinu, da se bilo kako oni rasporede, neko će biti nezadovoljan. Mislim da bi trebalo krenuti drugim putem i ZNAKOVE PORED PUTA tretirati kao hipertekst. Znamo šta on predstavlja: spoj najmanje dvaju ulančenih tekstova pomoću linka. Ja sam krenuo tim putem i već napravio konstrukciju a po uzoru na hipertekstualizaciju PROKLETE AVLIJE (koja je skoro gotova). Taj sam pristup razradio u zborniku prezentovanom na ovom simpozijumu²⁰. U njemu tumačim samo jednu hipertekstualnu liniju. Kategorije koje izdvajam u PROKLETOJ AVLIJI ne podudaraju se sa onim u ZNAKOVIMA PORED PUTA. Ali u oba djela postoje svi globalni hipertekstualni sistemi: intra-, inter-, -supra-, super-, ekstra- i retrohipertekst. Online verzija PROKLETE AVLIJE nudi više linijskih pravaca: intrahipertekstualni (po poglavljima i po hipotekstovima), interhipertekstualni (priču u priči), suprahipertekstualni (liniju likova, naracije, postupaka i prostora), superhipertekstualni (fratarski i tamničarski ciklus), ekstrahipertekstualni (ulančavanje PROKLETE AVLIJE i Andrićevih tekstova izvan pomenutih ciklusa), parahipertekstualni (interakciju sa sličnim djelima drugih pisaca), retrohipertekstualni (odnos originala PROKLETE AVLIJE i njenih verzija). Za razliku od prve linije, koja je čisto autorska, druge su, da tako kažem, moje, jer osam poglavlja razbijam na 42 hipoteksta, od kojih svaki pripada ili autoru ili likovima. Kao linkovi služe strelice i kada se klikne na neku od njih, prelazi se iz jednog poglavlja u drugu, iz jedne priče u drugu itd., s tim što postoji strelica udesno (da se ide naprijed) i ulijevo (da se ide nazad). Mislio sam da će pretvaranje PROKLETE AVLIJE u online hipertekst biti jednostavan posao (osam poglavlja, pet-šest likova, mali broj sižejnih linija, nekoliko priča u priči), ali se pokazalo da nije tako pa, i pored dužeg rada, taj posao još nije potpuno završen. A kada sam prišao ZNAKOVIMA, pitao sam se kako da se ulanči i dovede u intra-, inter-, supra-, super- i ekstakorelaciju ogroman broj hipotekstova. To je veliki izazov. Ovdje mi dosta pomaže iskustvo iz nekih prethodnih projekata, posebno automatsko obilježavanje riječi razrađeno u jednom od njih.

¹⁹ Andrić, Ivo. *Znakovi pored puta*. Pogovor Krešimir Nemec. Zagreb: Školska knjiga, 2014. 683 s. [DJELA IVE ANDRIĆA. Svezak 9].

²⁰ Tošović, Branko. Avlijski hipertekst. In: Branko Tošović (Ur./Hg.). *Andrićeva Avlija. Andrićs Hof*. Graz – Beograd – Banjaluka: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Narodna i univerzitetska biblioteka Republike Srpske – Svet knjige – nmlibris, 2015. S. 67–136.

Intrahipertekst u ZNAKOVIMA čini 1.481 fragmenat; oni se u štampanoj verziji daju onako kako su odlučili priređivači ZNAKOVA, poštujući neku Andrićevu volju. Dva posljednja poglavlja (Nesanica i Večiti kalendar maternjeg jezika), koji su naknadno dodati, trebalo bi prebaciti u SVESKE.²¹ Ne znam koliko je to realno u štampanom izdanju, ali u online verziji sve možete da uradite. Intrahipertekst podrazumijeva da se u kompoziciji originala ništa ne dira, da se poštuje autorova volja i volja izdavača, a u drugim hipertekstualnim strukturalama (inter-, -supra-, super-, ekstra- i retro-) čitaocu se pruža mogućnost da navigira onako kako on želi (u više pravca i na više načina). Vi možete da zaintrigujete čitaoca, kako to Pavić radi, pa da kažete: A sada ako želite da nastavite, kliknite na sljedeći link i dobićete izbor između, recimo **A** i **B**. Navedeni hipertekstualni sistemi omogućuju maksimalno različita čitanja, kao kod HAZARSKOG REČNIKA. ZNAKOVI mogu na tome planu da pruže mnogo više, jer HAZARSKI REČNIK ima 29 cjelina (poglavlja), a Andrićev 1.481 (istina manjih). Ako se 1.481 pomnoži sa 1.480, dobija se cifra 2,191.880, dakle približno kao za HAZARSKI REČNIK. Čini mi se da bi čak bilo lakše razraditi hipertekstualnu koncepciju za HAZARSKI REČNIK nego za ZNAKOVE. Hipertekstualizacija ZNAKOVA predstavlja ogroman posao, jer je vrlo teško da se sve varijante čitanja ukomponuju u jednu funkcionalnu cjelinu. U intrahipertekstu polazi se od onoga što nudi štampana verzija (predviđeno je ulančavanje svih hipoteksta onako kako su dati u njoj). U interhipertekstu postoji mogućnost da se bira, recimo, zlo i odmah ulazi, recimo, 5, 73. ili 387. hipotekst. Tako dobijate liniju koja pokazuje kako Andrić promišlja ovu kategoriju. Takođe se može, recimo, dobiti informacija o tome kako Andrić gleda na prostor (npr. na Istok, Bosnu, primorje) i u prostoru. Ili ako vas interesuje žena kod Andrića, treba da klinkete na odgovarajuće mjesto u ZNAKOVIMA i odmah prelazite u sve druge Andrićeve tekstove u kojima se ona pojavljuje kao motiv. To može biti i zločin, smrt, nesanica i sl. Superhipertekst nudi različite varijante zapisa objavljenih u ZNAKOVIMA u interakciji sa drugim Andrićevim zapisima. Ovdje bi došli u obzir odnosi između ZNAKOVA PORED PUTA i SVEZAKA. U ekstrahipertekstu dovode se u vezu fragmenti iz ZNAKOVA sa tematski i fabularno sličnim tekstovima koji ne pripadaju Andriću. Ovdje su najinteresantnije misli filozofa, filologa i dr., npr. Božidara Kneževića (posebno njegovo djelo MISLI O VELIKOM ČOVEKU, objavljeno u SRPSKOM KNJIŽEVNOM GLASNIKU 1901, a kao posebna knjiga 1902), Uroša Popovića, Miloša Perovića, Milutina Uskokovića, kao i stranih mislioca na koje se, ovako ili onako, posredno ili neposredno, Andrić naslanja (dovodi ili može da dovede u vezu), prije svega na Kjerkegora, Seneku, Marka Aurelija, Hajdegera. Posljed-

²¹ Andrić, Ivo. SVESKE: In: Andrić, Ivo. *Sabrana dela*. Knj. 16 (dop. izd.) Urednik Vuk Krnjević. Priredili: Vera Stojić, Petar Džadić, Muharem Pervić, Radovan Vučković. Beograd – Zagreb – Sarajevo – Ljubljana – Skopje – Titograd: Prosveta – Mladost – Svjetlost – Državana založba Slovenije – Mislja – Pobjeda, 1981. 427 s.

nji sistem – retrohipertekst podrazumijeva upoređivanje onoga što je objavljeno kao original i ono što se nalazi u rukopisu kao varijanta, nacrt i sl. Ali to je toliko kompleksna struktura da je gotovo nemoguće da se sve do kraja dovede u međusobni odnos (imamo u vidu realizaciju više od dvaju miliona mogućih čitanja; neki hipotekstovi, čak stotinjak, dolaze u obliku samo jedne rečenice). To je, prije svega, tehnički problem, mnogo teži u odnosu na hipertekstualizaciju PROKLETE AVLIJE (sa svega osam poglavlja). Ali bi bilo korisno krenuti od prva dva sistema (inter- i intrahiperteksa). Za sada nisam našao neki obrazac ili orijentir za tako kompleksan sistem (poznati su mi pokušaji sa enciklopedijama, ali književni tekstovi su mnogo zahtjevniji). Tražio sam (istina ne baš previše, zbog nedostatka vremena), ali nisam ništa našao, što je, možda, i dobro jer bi tuđe iskustvo moglo i da sputa. Stoga dosta lutam i eksperimentišem, ali stvaralački proces je i proces lutanja. Dobro je doći u ćorsokak, jer znate da dalje tim putem ne treba ići.

Ovo je na neki način i nastavak onoga na čemu je Andrić stao, a stao je jer u njegovo vrijeme nije bilo moguće da se nešto takvo realizuje. Čak ni Pavić, kada je kompjuterizacija bila u punom jeku, nije mogao da svoje hipertekstove ostvari online (njegov HAZARŠKI RJEČNIK izašao je 1984, na početku internetske revolucije).

Čini mi se da bi hipertekstualizacija ZNAKOVA mogla predstavljati nešto novo u istraživanju stvaralačkog opusa Iva Andrića. Čak mislim da bi on, da je živ, podržao datu koncepciju jer se (a) njome ništa ne narušava, mijenja u izvornom tekstu, (b) nudi paralelno čitanje originalne verzije i drugih uparenih struktura. Povezivanje u interakcijski sistem svih hipotekstova (1.481) zasnovano je dosta na subjektivizmu, takvo će i ostati.

Što se tiče izrade indeksa uz ZNAKOVE PORED PUTA, čini mi se da u vrijeme internetske hipertekstualnosti i postojanja elektronskih korpusa ona gubi na značaju: recimo, može se ući u Gralis-Korpus i u ZNAKOVIMA naći ne samo svaki ključni pojam već i svaka riječ (počev od nesamostalnih, gramatičkih), što čini osnovu za kompletnu hipertekstualizaciju Andrićevog djela.

U vezi sa trećim problemom koji je naznačio kolega Dukić smatram da je interesantno pitanje koliko je Andrić *kontradiktoran*, ali tu riječ, kad je ovaj veliki pisac u pitanju, treba uvijek stavljati pod znake navoda, a da bi se izvukao valjan zaključak, treba uporediti sve fragmente u kojima se kontradiktornost zapaža. Ovo pitanje podrazumijeva odgovore na pitanje (1) da li Andrić piše o protivrječnosti, (2) kakva je ona, (3) koliko su protivrječni njegovi stavovi i iskazi, (4) koliko je njegova kontradiktornost eksplicitna i implicitna. Sam je pisac ponekad svjesno pravio oksimorone, recimo *Svi smo mrtvi, samo se po redu sahranjujemo*. Uzviknućemo: *Kakva kontradiktornost!* A onda ćemo se, možda, upitati nije li Andrić zaista u pravu.

Branko Tošović
Institut für Slawistik
Karl-Franzens-Universität Graz
Merangasse 70
8010 Graz
branko.tosovic@uni-graz.at

Round Table Discussion on SIGNS ALONG THE ROAD by Ivo Andrić

The discussion took place on September 26, 2015 in Graz. The moderators were Davor Dukić and Danijel Dugina, Janja Harambaša-Dugina, Frančeska Liebmann, Octavia Nedelcu, Branko Tošović and Arno Wonisch took part in the general debate.

Der Runde Tisch zu Ivo Andrićs Werk WEGZEICHEN

Am 26. September 2015 wurde in Graz eine Besprechung des Werkes WEGZEICHEN durchgeführt. Als Moderator fungierte Davor Dukić; die Diskussionsbeiträge stammten von Daniel Dugina, Janja Harambaša-Dugina, Frančeska Liebmann, Octavia Nedelcu, Branko Tošović und Arno Wonisch.

Круглый стол о произведении Знаки вдоль дороги Иво Андрича

Дискуссия о Знаках вдоль дороги состоялась 27 сентября 2015 г. в Граце. Модератором был Давор Дукич, а в прениях участвовали Арно Вонисш, Даниэль Дугина, Франческа Либманн, Октавия Неделку, Бранко Тошович и Яня Харамбаша-Дугина.

